

Egy erdélyi származású bécsi antikvárius és műkereskedő dinasztia: a Kende család. Bár világlevételeiben Bécsben tevékenykedett, Kende Sámuel antikvárius intenzív hazai kapcsolatokat ápolott, és élete végéig hibátlan magyarsággal levelezett.¹ Állandó ügyfele volt nem csupán a magángyűjtőknek, hanem a magyarországi közgyűjteményeknek is. A Nemzeti Múzeum könyvtára és a budapesti Egyetemi Könyvtár többször vásárolt tőle; 1895 első negyedévében például csak ösnyomtatványból 132 darabot ajánlott fel eladásra.² De nagyvonalúan ajándékozott is; a nagy magyar állami könyvtárak éves beszámolóikban többször említik a nevét adományozóként.³ Nyomatott, illusztrált jegyzékeit rendszeresen megküldte a közönyvtáraknak és magángyűjtőknek; ezek valóságos eseményszámba mentek a tudományos élet szereplői számára, sokszor reflektáltak is rájuk.⁴ Ő aukcionálta a többi között például Dankó József (1829–1895) jeles könyvgyűjtő, pozsonyi prépost könyv- és metszetgyűjteményét is 1895. június 24. és július 12. között.⁵

A magyar könyvtörténet számára azonban arról a legismertebb, hogy ő vásárolta meg a Zrínyi-könyvtárat, amelyről 1893-ban komoly bevezető tanulmánnyal ellátott és jegyzetelt német nyelvű katalógust⁶ is közölte. Ebből ismerte fel a kor tudományos közvéleménye a könyvtár jelentőségét,⁷ megvásárolni azonban – mint köztudomású – nem sikerült.

Bár vállalkozását Kende „jó hírű és a magyar irodalmat szolgáló cég”-ként határozta meg,⁸ a híres könyvkereskedő életrajzi adatait a magyar szakirodalom⁹ nem ismeri. Még az sem volt tisztázott eddig, hogy vajon milyen keresztnévet tartott a következőket használt Kende S. rövidítés.¹⁰ Erdélyi Pál¹¹ 1893-ban, illetve Széchy Károly¹² a századfordulón még Zsigmondot (Sigmund) használtak, 1988-ban írt magánlevelében Bán Imre¹³ szintén, és őket követte Kovács Sándor Iván¹⁴ is 1979–1985

¹ GULYÁS Melinda–KOLLÁR Emilia: *Kende Sámuel bécsi antikvárius levele ismeretlen méltóságos úrhoz*. = *Irodalomismeret* (15.) 2004. 107–108. – Néhány eredeti levelét I. OSZK Irattár 1891/140. iratcsomó.

² *Évnyegyedes jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról*. = *Magyar Könyvszemle* (Új évf. 3.) 1895. 166.

³ PL. SZILÁGYI Sándor: *Jelentés a budapesti egyetemi könyvtár állapotáról 1893-ban*. = *Magyar Könyvszemle* (Új évf. 2.) 1894. 192.

⁴ *Hungarikumok a külföldi antiquár-katalógusokban*. = *Magyar Könyvszemle* (Új évf. 2.) 1894. 96; *Évnyegyedes jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról 1894. április 1-től június 31-ig*. = *Magyar Könyvszemle* (Új évf. 2.) 1894. 296; VARJU Elemér: *Hungarikumok külföldi könyvpiacra*. = *Magyar Könyvszemle* (Új évf. 2.) 1894. 381.

⁵ *Dankó József könyvtárának sorsa*. = *Magyar Könyvszemle* (Új évf. 3.) 1895. 370.

⁶ KENDE, S[igmund]: *Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Ein Beitrag zur Zrinyi-Literatur. Mit literar-historischer Einleitung*. Wien, 1893. Verlag von S. Kende.

⁷ KOVÁCS Sándor Iván: *Utószó. A Zrínyi-könyvjegyzetek kutatástörténete és néhány irodalomtörténeti tanulsága*. In: *A Bibliotheca Zrinyiana története és állománya*. Szerk.: KLANICZAY Tibor. Bp. 1991. Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, 473.

⁸ GLÁSZ Mónika–SERFŐZŐ Sándor: *S. Kende bécsi antikvárius levelei és a Magyar Könyvszemlének szánt kiadatlan cikke 1893–95-ből*. = *Magyar Könyvszemle* (105) 1989. 407.

⁹ KOVÁCS: *i. m.* (7. jegyzet) 465; SOMKUTI Gabriella: *A Széchényi Könyvtár kísérlete a Zrínyi-könyvtár megvételére 1891-ben*. = *Magyar Könyvszemle* (110.) 1994. 95.

¹⁰ GLÁSZ–SERFŐZŐ: *i. h.* (8. jegyzet) 407. [Az én kiemelésem: S. M.]

¹¹ ERDÉLYI Pál: *Bibliotheca Zrinyiana*. = *Magyar Könyvszemle* (Új évf. 1.) 1893. 355.

¹² SZÉCHY Károly: *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*. Bp. 1896–1902. Magyar Történelmi Társulat, 2: 26, 150, 172.

¹³ KOVÁCS: *i. m.* (7. jegyzet) 467.

¹⁴ KOVÁCS Sándor Iván: *Zrínyi-tanulmányok*. Bp. 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 154, 192; KOVÁCS Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*. Bp. 1985. Szépirodalmi Könyvkiadó, 6–9, 343.

között – azonban a Zrínyi-könyvtárról 1991-ben megjelent monográfiájában¹⁵ már óvatosabban, rövidítve használta a bécsi antikvárius nevét. A magyar irodalomtörténet bibliográfiája érthetetlen módon a Sándor (Alexander) nevet tüntette fel 1972-ben¹⁶ (bár ez nem felel meg a német nyelvű levelek „S. Kende” aláírásának), míg Kelecsényi Ákos a Sámuelre tette le voksát 1988-ban.¹⁷

Az osztrák kutatás¹⁸ által feltárt legfrissebb levéltári adatok szerint a kolozsvári zsidó családban született Kende Sámuel (1858–1928) 1887-ben kapott engedélyt¹⁹ művészeti antikvárium és aukciósház alapítására Bécsben. Tevékenységét csak egy évvel később, 1888-ban kezdte meg a belváros szívében; először egyéni vállalkozásként, később közkereseti társaságként működött. Kezdetben rézmetszetekkel, litográfiákkal, olajfestményekkel, akvarellekkel, térképekkel, antikvitásokkal és egyéb műtárgyakkal kereskedett, de 1920-tól bútorokkal, szőnyegekkel, ékszerekkel, illetve arany- és ezüsttárgyakkal is foglalkozott.

Kiadványai szinte kizárólag árverési katalógusok voltak; ezeken csupán szöveges (és rövidített) formában tüntette fel nevét. Az általa 1897-ben közrebocsátott – ismereteim szerint egyedüli – szépirodalmi jellegű kötet²⁰ címlapján és hátsó borítóján azonban egy nagyon dekoratív jelvényt láthatunk.²¹ A babérkoszorúba foglalt, nyitott könyv lapjain a tulajdonos monogramja látható, alatta a művészetek hármasságja, fölötte pedig az „Artibus et litteris” (A tudományért és az irodalomért) jelmondat.

Az alapító halála után özvegye, Kende (szül. Horner) Melanie (1872–1939 után) és legkisebb fia, Herbert Alexander Kende (1908–1977) vezette tovább a vállalkozást. Ügyfelek közé tartozott sok neves bel- és külföldi gyűjtő, számtalan árverést és kiállítást szerveztek. 1938-ban, az Anschluss után a céget – számtalan más, zsidó tulajdonban levő vállalkozáshoz hasonlóan – árnásították, vagyis az érvénybe lépő állami rendeletek értelmében kötelezően árja származású vevőnek kellett eladni. A virágzó bécsi üzletet a Kende család régi ügyfele, Adolf Weinmüller (1886–1958) müncheni műkinskereskedő vette meg. Ő 1924-ben alapította meg saját vállalkozását, és 1933-ig a német antikváriusok szövetségének elöljárója volt. 1931-től a nemzetiszocialista párt tagja volt, és a választási győzelem után aktív szerepet vállalt a Birodalmi Képzőművészeti Kamara létrehozásában is. A korábbi németországi árjásítás keretében 1935-ben már felvásárolta a müncheni Hugo Helbing aukciósházat is. A Kende-családdal kötött megállapodásban szereplő 24 000 birodalmi márkás vételárat négy év leforgása alatt kellett kifizetnie havi részletekben. Cégvezetőül Franz Kieslinger (1891–1955) művészeti szakértőt alkalmazta, míg ő maga csak az aukciók alkalmával utazott Bécsbe. Herbert Kende 1938-ban, anyja pedig 1939-ben emigrált Amerikába, az aukciósház pedig zavartalanul működött tovább Adolf Weinmüller keze alatt.

A háború alatt a cég helyiségeit több bombatalálat érte, majd egy ideig a szovjet hadsereg használta raktározási célra. 1945-ben aztán a Weinmüller-cég könyvelője, Maria Englisch (1890–?) kapott ideiglenes cégvezetői kinevezést, és a tevékenység ismét folytatódott: 1946-ban már három aukciót tartottak, 1947-ben pedig négyet.

A Kende család 1947-ben nyújtotta be kérvényét a vállalkozás visszaszolgáltatására, és 1948-ban – a befektetett tőke és a haszon tisztázása után – vissza is kapták. Megbízható és hasznot hajtó munkájáért Maria Englisch továbbra is cégjegyző (meghatalmazott képviselő) maradt, a cég pedig ismét

¹⁵ KOVÁCS: *i. m.* (7. jegyzet) passim.

¹⁶ *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig.* Összeáll.: STOLL Béla, VARGA Imre, V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1972. Akadémiai Kiadó, 479, 485.

¹⁷ KELECSÉNYI Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői.* Bp. 1988. Gondolat Kiadó, 292.

¹⁸ ANDERL, Gabriele: „... ein schwerreicher Kunsthändler aus München”. *Die „Arisierung” des Kunstantiquariats und Auktionshauses S. Kende in Wien durch Adolph Weinmüller.* = David. Jüdische Kulturzeitschrift (69. sz.) 2006. 16–22.

¹⁹ HUPFER, Georg: *Zur Geschichte des antiquarischen Buchhandels in Wien.* Wien, 2003. (Szakdolgozat.) 166.

²⁰ Erzherzog STEPHAN: *Briefe an Wilhelm Haidinger.* Wien, 1897. Verlag von S. Kende.

²¹ A címlap alsó harmadában a kép mérete 23 × 24 mm, a hátsó borító közepén 50 × 51 mm.

„S. Kende” néven működött tovább. Adolf Weinmüller háborítatlanul folytatta működését Münchenben 1955-ig, és 72 éves korában halt meg. Időközben a Kende család egy másik sikeres vállalkozást is felépített New Yorkban (Kende Galleries).

Kende Sámuel öccse, Kende József (1868–1938) szintén jelentős alakja volt a bécsi kiadói és antikvár világnak. Először cégvezetőként dolgozott a würtzburgi Halm & Goldmann antikvár könyv- és műkereskedésben,²² majd 1932-ben önálló könyv- és zenemű-kereskedést nyitott Bécsben.

Ez szintén sikeres vállalkozásnak bizonyult, ám a bátyja üzletének színvonalát és pénzforgalmát messze nem érte el. Ausztria annektálása után – magas kora és árja felesége ellenére – veszélyesnek nyilvánították, és az osztrák zsidók első szállítmányával Dachauba szállították. Buchenwaldban halt meg hetvenévesen.²³ Felesége, Isolde folytatni szeretne volna az üzletet, de azt az árjásítás során Johannes Katzler közreműködésével felszámolták.

A levéltári adatok szerint a Kende testvérek között legalább két leány is volt: Helene (férje Theodor Hlavaček) és Irma (férje Guido Zeller von Zellhain); ők szintén Bécsben éltek. Rajtuk kívül a család egyes tagjainak (Eugen Walter Kende, Ella Kende, Rudolf Kende, Elvira Kende) további, hasonló profilú cégekben voltak érdekeltségeik.²⁴

A harmadik fiútestvér, Kende Albert (1872–1942) szintén Kolozsváron született, és 1895-től kezdődően foglalkozott műkincskereskedéssel Bécsben (bátyjával, Sámuellel azonos épületömbben volt az üzletük).²⁵ Nem csupán képzőművészeti alkotásokat, hanem értékes kéziratokat, bútorokat, kárpitokat, kelet-ázsiai műtárgyakat, lámpákat stb. is árverezett. Egész gyűjteményeket vásárolt fel, és jó kapcsolatokat ápolt az arisztokráciával. Ezenkívül háztartások felszámolását és kalapács alá vetését is vállalta. Ő vette meg és bocsátotta aukcióra például Sigmund Freudnak és báró Hatvany-Deutsch Béla (1866–1933) feleségének, szül. báró Taussig Klárának a hagyatékát is.

Születési helye szerint eredetileg magyar állampolgár volt, de Trianon után osztrák állampolgárságért folyamodott, tehát – testvéreihez hasonlóan – további pályafutását mindenképpen az osztrák fővárosban tervezte.

1907-ben kapott engedélyt színes olajnyomatokkal, fényképekkel, heliogravűrökkel, litográfiákkal, fénynyomatokkal, illetve réz- és acélmetszetekkel való önálló kereskedelemre is. 1924-ben kérvényezte koncessziójának kiterjesztését, és kiadói, könyvkereskedői és antikváriusi tevékenységbe is kezdett – a könyvesboltot azonban viszonylag korán, 1927-ben már feladta.²⁶

1938-ban az ő vállalkozását is árjásították: 1940-ben Josef Karl Gruber (1889–1956) bécsi nagykereskedő vette meg, ám 1941-től a tulajdonos már Ferdinand Nagler (1898–1980) művészettörténész, műkereskedő volt. Kende Albertet deportálták, és a theresienstadti lágerben halt meg szintén hetvenévesen. Mivel 1938-ban megözvegyült, és gyermekei sem születtek, a háború után a céget húga, Irma Zeller kapta vissza. Naglert tisztázták a politikai felelősség alól, és – miután megegyezett Irma Zellerrel – élete végéig folytatta az aukciós tevékenységet Bécsben. Vállalatát röviddel halála előtt, betegsége miatt, 1976-ban törölte a cégnyilvántartásból.²⁷

SIMON MELINDA

²² HUPFER: *i. m.* (19. jegyzet) 102.

²³ HUPFER: *i. m.* (19. jegyzet) 25, 289–290.

²⁴ HUPFER: *i. m.* (19. jegyzet) 52, 190.

²⁵ ANDERL, Gabriele: „*Euer armer, unglücklicher, vollständig gebrochener alter Albert Kende*”. *Die „Arisierung” des Kunstauktionshauses Kärntnerstraße 4 in Wien.* = David. *Jüdische Kulturzeitschrift* (79. sz.) 2008. 59–60.

²⁶ HUPFER: *i. m.* (19. jegyzet) 225.

²⁷ ANDERL: *i. h.* (25. jegyzet) 2008. 61–63.